

INSCENIRANE USMRTITVE. SPREMINJANJE KAZNOVANJA S SMRTJO OD 16. DO 20. STOLETJA

Andrej STUDEN

Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

e-mail: andrej.studen@inz.si -

IZVLEČEK

Od 16. pa vse do zadnje četrtine 18. stoletja je bilo za številne delikte značilno zelo pogosto in izredno nasilno javno izvrševanje smrtnih kazni. Pravosodje je z namenom prevzgoje računalo na zastraševalni učinek in splošno prevencijo kriminala. Ideje razsvetljenstva so močno vplivale na reforme kazenskega prava in postopka. Cesarica Marija Terezija je leta 1776 torturo odpravila, cesar Jožef II. pa je smrtno kazen omejil le na naglo sodišče. V 19. stoletju je prišlo do odločilnega uveljavljanja prostostnih kazni. Javne usmrtitve v avstrijski monarhiji so bile v primerjavi s pred-jožefinskim obdobjem redke in izrečene le še za najhujše kriminalne delikte. Po letu 1868 so se civilne javne eksekucije umaknile za zidove jetnišnic. Kar se da diskretno dejanje usmrtitve ni bilo več akt mučenja, trpinčenja in uničevanja človeškega telesa. Ritual usmrtitve se je spremenil v skrito, hitro, racionalizirano in učinkovito uničenje človeka.

Ključne besede: kazensko pravo in praksa, javne usmrtitve, gledališče groze, diskretne justifikacije, slovenske dežele, 16.-20. stoletje

L'ESecuzione PUBBLICA DELLE SENTENZE CAPITALI. TRASFORMAZIONE DELLA PENA DI MORTE DAL XVI AL XX SECOLO

SINTESI

Dal Cinquecento alla fine del Settecento molti delitti erano spesso e volentieri puniti in maniera cruenta, mediante pubblica esecuzione delle sentenze capitali. Nel suo intento educativo, l'autorità giudiziaria faceva affidamento sul loro effetto dissuasivo e di prevenzione generale del crimine. Le idee dell'Illuminismo ebbero una forte influenza sulle riforme del diritto e del procedimento penale. Nel 1776, l'imperatrice Maria Teresa d'Asburgo abolì la tortura, mentre l'imperatore Giuseppe II limitò la facoltà di pronunciare sentenze di morte ai tribunali speciali.

Nel secolo successivo si affermarono decisamente le pene detentive. Rispetto al periodo pregiuseppino, nelle terre della monarchia austriaca le esecuzioni pubbliche delle pene capitali divennero rare e limitate ai crimini più gravi. Dopo il 1868, le esecuzioni furono trasferite tra le mura del carcere. L'esecuzione capitale, effettuata nella massima discrezione, non era più un atto di tortura, sevizia e distruzione del corpo umano. Il rito della messa a morte era diventato un celato, rapido, razionale ed efficiente annientamento della persona.

Parole chiave: diritto e procedimento penale, esecuzioni pubbliche, teatro dell'orrore, esecuzioni capitali non pubbliche, province slovene, dal XVI al XX secolo

Za kazensko pravo in postopek v času od 16. pa vse do zadnje četrtine 18. stoletja, ko je na tem področju pod vplivom idej razsvetljenstva prišlo do reform in modernizacije, je značilna strašna okrutnost in surovost. Za to obdobje je značilno tajno in javno kaznovanje prestopnikov.¹ To je čas izrazito okrutnega nasilja nad človeškim telesom, čas torture (peinliche Frage), čas vislic in koles, ki se s svojimi srhljivimi tovari – trupli tedanje kaznovalne tehnologije – dvigajo kvišku (Studen, 1993, 31). "Smrtne kazni in kazni odsekanja udov so se uporabljale praviloma pri tako imenovanem krvnem kazenskem sodstvu kot krvne kazni (peinliche Strafen)" (Vilfan, 1996, 400).

Pravosodje je v tem času imelo specifično metodo delovanja. Že pred izrekom

1 Ena izmed prvih uzakonitev kazenskega prava in postopka v tedanjih nižjeavstrijskih deželah in eden izmed prednikov enotne državne zakonodaje je ljubljanski "malefični" red cesarja Maksimilijana iz leta 1514. Širšo kodifikacijo pomeni nato kazenski zakonik in postopnik, ki ga je Karel V. leta 1532 objavil za vse nemško cesarstvo – Constitutio Criminalis Carolina, s kraticami CCC. Čeprav je bila CCC na koncu dodana klavzula, ki je načeloma dopuščala običaje državnih stanov (salvatorična klavzula), je imela sicer samo subsidiarno, pomožno veljavo, vendar je dejansko na široko vplivala na prakso. Na določila CCC se je v manjši meri naslanjal deželni red za Kranjsko, ki ga je leta 1535 razglasil cesar Ferdinand I. V večji meri se je na določila CCC naslanjal sodni red za Štajersko, ki ga je izdal leta 1574 nadvojvoda Karel II. Koroški stanovi so naslonitev na CCC odklanjali. Koroški red za deželna sodišča, ki kaže v splošnem dokaj izvirne poteze, je bil sprejet leta 1577. Redi za deželna sodišča so poleg CCC ostali v veljavi še lep čas v 18. stoletju. Nikakršnega bistvenega izboljšanja ni prinesel tudi kazenski zakonik in postopnik cesarice Marije Terezije iz 1768 – Constitutio Criminalis Theresiana ali tudi Nemesis Theresiana. Zakon je bil že od samega začetka zamišljen le kot sistematična kompilacija starejših kazenskih zakonikov in je to tudi v resnici bil. Tako ni prinesel kakih bistvenih novosti. Obdržala je inkvizicijsko maksimo (sodnik je bil hkrati tudi tožilec in je izvrševal dokaze), torturo in krute kazni. Že osem let po razglasitvi zakonika (1776) je cesarica sama preklcala bistveni del zakonika, s tem da je odpravila torturo (resolucija z dne 2. 1. 1776). 19. januarja 1776 je ukazala tudi zmanjšanje števila smrtnih kazni. Noben hudodelec ni bil odslej živ sežgan, usmrtitve so postale redkeje (Dolenc, 1935, 413-457; Vilfan, 1996, 397-402; Vilfan, 1986, 144-145; Hartl, 1973, 20-21).

sodbe, ki je zagotavljala javno kaznovanje (spektakel) in s tem manifestacijo moči, se je prek torture, pri kateri je bil postopek zavrt v mreže tajnosti in se je opravljal naskrivaj, dokopalo do priznanja. V preiskavi (inkviziciji) je bil sodnik obenem preiskovalec in praviloma tudi tožilec. Vednost je bila absoluten privilegij pregona v sklopu kazenskega pravosodja. Proces ugotavljanja resnice v zločinskih zadevah je potekal za zaprtimi vrati in je pomenil absolutno pravico in ekskluzivno oblast. V kanonskem pravu se je uveljavilo pravilo, da je priznanje kralj vseh dokazov – "confessio regina probationum". Pravosodje je za iztrganje priznanja uporabljalo skrajno represivne metode, na voljo je imelo dokazovalno aritmetiko in kazuistiko (zvičajno reševanje pravnih problemov). Priznanju se je pripisoval največji pomen, za obsodbo je bilo priznanje zaželeno in ga je bilo treba doseči kakorkoli že. V takratnem sodnem postopku je ravno zato, da bi se do njega dokopali, mogočno mesto zavzelo nasilje nad človeškim telesom (Studen, 1987, 42-43; Studen, 1993, 31). "Način izvrševanja torture (torkviranja) je bil prepuščen običajem in prosti izbiri krvnega sodnika, vendar so se uveljavili v praksi sodišč precej ustaljeni in splošno razširjeni načini, od katerih nekateri že s pridevnikom (španski škorenj, španska juha) povedo, od kod so prišli. Načine torkviranja so običajno stopnjevali; najbolj razširjena oblika težje torture je bila natezalnica. Na Tranči /v Ljubljani/ so imeli natezalnico s kamni; zadaj zvezane roke so pritrdili na vrv in zasliševanca s škripcem dvignili, nato pa so mu noge postopoma obtežili s kamni. Kljub – morda celo resno mišljenim – opozorilom zakonodaje, naj tortura ne povzroča trajnih poškodb, žrtve niso vedno preživele postopka" (Vilfan, 1996, 401).

Tortura je obsegala najrazličnejše muke in čeprav je odsevala neverjetno okrutnost, je bila urejena praksa s predpisanimi pravili, procedurami, momenti, trajanjem in sredstvi. Bila je skrbno kodificirana, lahko bi jo imenovali tudi "tehnika za obdelavo pacienta", ki jo je Michel Foucault označil za "strogo pravno igro" (Foucault, 1984, 44). Mučilna orodja so bila do podrobnosti normirana, predpisana z natančnimi merami in risbami.² Posamezni načini mučenja so prizadevali različno

2 Constitutio Criminalis Theresiana iz leta 1768, ki je torturo pojmoval za pravno sredstvo prisile, s katero storilec ali storilka kaznivnega dejanja pri pomanjkanju popolnih dokazov podata priznanje oziroma se očistita obremenilnega suma, prinaša risbe mučilnih naprav z natančnimi opisi njihovega delovanja po praškem postopku (dodatek k členu 38). Predstavljena je npr. naprava za stiskanje palcev – natančen opis delov, ki jo sestavljajo, ter načrt uporabe mučilne naprave in vloga oseb, ki so potrebne za natančno predpisano mučenje. Slika 1 prikazuje, kam mora obsojenec položiti palce. Naloga rablja ali krvnika je postopno privijanje (stiskanje) palcev. Prvi rabljev hlapec mora obsojenca zadaj držati, da prepreči premikanje telesa. Drugi rabljev hlapec drži napravo od strani, da jo rabelj laže privija. V nadaljevanju so podrobno predstavljeni še hujši načini torture: zvezovanje (slika 2); lestev za natezanje (slika 3); natezanje na lestvi so lahko poostriili še s smojenjem kože z ognjem (slika 4); mučilni čevlji (mučilna naprava, s katero rabelj stiska spodnji del noge obsojenca ali obsojenke od kolena do gležnja – slika 5) – (CCT, 1769, Priloge, I-XXX). Kot dodatek k členu 38 so dodane še slike mučilnih naprav po dunajskem postopku (naprava za stiskanje palcev (slika 1); zvezovanje (slika 2); dviganje celega telesa na vrvi s pomočjo kolesa (na škripcu) – slika 3; dunajski čevlji = španski

intenzivne bolečine, mučila, ki so se uporabljala, pa lahko po vrsti razporedimo glede na intenzivnost, okrutnost in seveda s tem povezan učinek, ki je sodne oblasti (če pacient zaradi prestanih muk ni umrl) vodil do zaželenega priznanja. Tortura je bila torej obred soočenja in trpljenja, ki je produciral resnico (zaželeno priznanje) in obred, ki je kaznoval (Studen, 1987, 43). "Telo, ki ga v mukah zaslišujejo, je točka, kjer se aplicira kazen, in kraj, kjer se izžema resnica" (Foucault, 1984, 46).

Na torturi izsiljeno priznanje je moral osumljenec po torturi ponoviti na zapisnik, sicer je bila opravljena še enkrat. Ko je bilo priznanje zapisniško utrjeno, je sledila javna razglasitev sodbe, na katero pritožba ni bila možna. V malefičnem postopku je bila izjemoma možna le pomilostitev po vladarju. Razglas sodbe je potekal po strogo določenih formulah, uveljavila se je točno določena simbolika (Vilfan, 1996, 401-402; Dolenc, 1935, 460).

"Na dan razglasitve sodbe se je sodni zbor v španskih tafarjih odpravil v sodno dvorano v slovesnem sprevedu. Krvni sodnik se je usedel na vzvišen prostor, prisodniki pa desno in levo poleg njega. Ko je pisar razglasil "sodni mir", so privedli obtožene. Sodni pisar je prebral obtožnico in zapise, ki so nastali pri zaslišanju obtoženih. Sodnik je vprašal obtožene, ali so zapisi točni, kar je bila seveda formalnost. Potem so prisodniki glasovali o sodbi, ki so jo dejansko sprejeli že pred tem na tajnem zasedanju. Pisar je prebral sodbo. Običajno je pisar (lahko pa tudi tožitelj) prosil za omilitev sodbe. Za to je prejel plačilo, podobno kot za pisanje sodbe. Sodbe navadno niso omilili. Nato je sodnik svečano razglasil sodbo in ukazal, naj se takoj izvrši. Trikrat je vprašal rablja (krvnika), ali je razumel sodbo, kar je moral ta potrditi. Sodnik mu je izročil obsojenca, prelomil sodno palico in jo vrgel na tla pred obsojenca. Obsojencu je sodnik običajno namenil še nekaj tolažilnih besed, češ nihče ne ubeži smrti... Pisar je oklical mir za krvnika, kar je pomenilo, da ga nihče ne sme motiti pri izvršitvi sodbe" (Tratnik Volasko, Košir, 1995, 178, 180).

Kazni za lažje prestopke so bile pogostejše kot za težje. Hudodelnike, obsojene za lažje prestopke, so za kazen javno izpostavili. Priklenili so jih k steni, sramotilnemu stebru (prangerju), križu.³ Postavljali so jih tudi na sramotilne odre, vkleenjali v klade, zapirali v norčijske kletke, "apotekarico", ali pa so jih posedali na sramotilne klopi, žive ali lesene osle. Obstajale so trlice, za nepoštene peke pa jerbasi za potapljalco (več o tem glej: Vrhovec, 1886, 106-107; Mal, 1957, 32-36; Studen, 1987, 44).

škorenj (slika 4) in mučilni čevlji (slika 5). Vsi dunajski postopki so podobni praškim, zato niso ponovno opisovani. Zanimivo je zlasti natezanje na vrvi z različnimi utežmi, ki naj bi stopnjevale bolečino (CCT, 1769, Priloge, XXXI-XLVIII).

3 H križu so privezovali mesarje, ki so dajali slabo mero ali meso. K t. i. mesarskemu znamenju so bili privezani po več ur in izpostavljeni posmehu ljudi (Žontar, 1939, 210).

Grozovita in okrutna kaznovalna praksa je bila značilna za prestopke težjega značaja. Po ljubljanskem kriminalnem sodnem redu iz leta 1514 so morilce usmrtili na kolesu, veleizdajalce so strli in razčtetverili, razbojnike obglavili, vlomilce v cerkve, požigalce, krivoverce in tiste, ki so nenaravno spolno občevali, pa so sežgali na grmadi. Z utopitvijo so kaznovali mnogoženstvo ali mnogomoštvo, posilstva in ženske, ki so prelomile slovesno obljubo. Moške, ki so prelomili slovesno obljubo, so obglavili. Detomorilko so živo zakopali v zemljo in skoznjo zabili kol. Krivopri-sežniku so odrezali jezik in mu odsekali dva prisažna prsta. Pri večjih tatvinah so moške kaznovali z obešanjem, ženske pa z utopitvijo. Kaznovali so tudi mrtve samomorilce (Fabjančič, 1944-45, 89). Podobne kazni poznajo tudi *Constitutio Criminalis Carolina* (1532) in sodni redi za deželna sodišča. V nasprotju z ljubljanskim redom cesarja Maksimilijana iz leta 1514 pa slednji že vsebujejo zločin čarovništva. Zanimivo je tudi, da je kranjski sodni red za deželna sodišča (1535) pri političnih deliktih poleg usmrtilve in izdaje vladarja kot posledico nedavnih kmečkih uporov dodal tudi hudodelstvo organiziranja upora zoper gosposko⁴ (Žontar, 1952-53, 577).

Po teh zakonih (z nekaterimi poznejšimi dodatki) so na Slovenskem sodili vse do 31. decembra 1768, ko je cesarica Marija Terezija izdala nov kriminalni red. *Constitutio Criminalis Theresiana* je še vedno poznal 58 zločinov, za katere je bila odrejena smrtna kazen. Posebej kruto so kaznovali razžalitev veličanstva in deželno izdajstvo: moškega so razčtetverili pri živem telesu, žensko pa so obglavili, potem ko so jo še živo ščipali z žarečimi kleščami po prsih (Golob, 1959, 20). Zelo hudo so kaznovali tudi uboj med ožjimi sorodniki in med zakoncema. Ubijalca, ki je zagrešil to hudodelstvo brez olajševalnih okoliščin, so usmrtili tako, da so še živemu polomili ude na kolesu in ga nato pustili na njem umreti. Če je rabelj trl obsojenca "od spodaj navzgor", mu je najprej polomil noge in roke. Ta način je bil najgrozovitejši, ker je obsojenec pogosto živel še dolge ure. Po "strtju" je rabelj "vpletel" svojo žrtev v kolo, ki je stalo vodoravno na visokem podstavku. V takem položaju je obsojenec med nepopisnimi mukami čakal smrti. Mučna smrt na kolesu je čakala tudi zastrupljevalca. Zastrupljevalko pa so pokončali z mečem, potem ko so ji še živi najprej odsekali roko. Med poostitvami naj navedemo še vleko na morišče s konji, ščipanje z razbeljenimi kleščami, rezanje jermenov iz hrbta, odsekanje roke in glave s pribijanjem roke in glave na kol. V primeru sodomije so poleg storilca na grmadi sežgali tudi žival. Obešanje je veljalo za hujšo kazen kot obglavljenje. Vrv je bila takrat najpogostejše "zdravilo" tudi za povprečne tatove. Ženske in pripadnike plemenite modre krvi so pokončali z mečem, kar je veljalo za častnejše od vrvi (Golob, 1959, 14, 16 in 19; Fabjančič, 1944-45, 89-90).

4 Zaradi hudodelstva organiziranja upora zoper gosposko so tako npr. ob kmečkih uporih, ki so leta 1635 zajeli Štajersko in Kranjsko, po poročanju Janeza Vajkarda Valvazorja obesili ali razčtetverili voditelje upornih kmetov. V Ljubljani so 26. novembra 1635 enega izmed voditeljev, Jurija Levca, obglavili z mečem, mrtvo telo so razčtetverili, kose trupla pa obesili na štirih odprtih cestah (Fabjančič, 1944-45, 95; Šorn, 1955, 25).

Posebno mesto na listi zločinov pa je v času od 16. do 18. stoletja zasedalo čarovništvo, kajti opravljalo naj bi se s pomočjo temnih sil, ki so stale obtoženemu ali obtoženki v procesu ob strani. "Proces je torej pomenil sodnikov boj s hudičem" (Tratnik Volasko, Košir, 1995, 165). Čaravnice in čarovnike so navadno javno sežgali. "V sežiganju čarovnic se zrcali predstava o povezanosti čaravnice z onstranstvom, zato je bilo treba celo mrtvo sežgati. /.../ Ogenj /kot analogija pekla/ je zagotavljal očiščevanje, blišč resnice in utrjeval vero v čaravnice in strah pred njimi" (Tratnik Volasko, Košir, 1995, 181). Čarovnico ali čarovnika v preprosti mrtvaški halji je krvnik zvezano ali zvezanega gnal proti morišču, kjer naj bi na grmadi drugim v opozorilo zgorela ali zgorel v prah in pepel. Včasih so kazen poostrili, tako da so obsojenca ali obsojenko vlekli na morišče in pri tem ščipali z razbeljenimi kleščami. Sprevod so spremljali duhovnik, sodnik, pisar, prisledniki, rabelj s svojimi hlapci in radovedna množica. Žrtve običajno niso sežigali žive, temveč so jih najprej obglavili ali zadavili in šele nato zažgali. Včasih so se potrudili, da je bila smrt na grmadi posebno huda. Leta 1685 je krvni sodnik v Gornji Radgoni Janez Wendtseisn npr. ukazal, da morajo "zbirati za grmade še zelen in vlažen les, tako da je gorel počasi in s tem daljšal muke obsojenih" (Tratnik Volasko, Košir, 1995, 180). Znani so tudi primeri, ko so žrtvam milostno obesili okrog vratu vrečke s smodnikom, da so hitreje umrle. Vrečka s smodnikom je namreč v trenutku, ko so plameni dosegli obsojenega ali obsojeno, eksplodirala in žrtev usmrtila. Nekatere hujše primere pa so sežgali brez uporabe smodnika. S tem so kazen poostrili, saj jim niso prihranili muk dušenja v dimu in ognju (Tratnik Volasko, Košir, 1995, 199, 203).

Preganjanje čarovništva je na Slovenskem doseglo vrhunec v letih 1660-1700. V prvi polovici 18. stoletja pa je praksa preganjanja večj delno bolj popuščala. "Med najbolj znane bistvene spremembe v kazenskem pravu 18. stoletja štejeta gotovo prenehanje smrtnih obsodb zaradi copništva (čarovništva) in nato sploh prenehanje pregonar zaradi zadevnega suma. /.../ Praksa je že pred nastopom Marije Terezije uvajala odpravo teh procesov, čeprav popolnoma še niso prenehali" (Vilfan, 1986, 143). Zadnji znani primer se je zgodil v Križevcih v Slavoniji. Tam so obsodili čarovništva Magdaleno Lagomer, ki je bila po priznanju na torturi obsojena na odsekanje roke, obglavljenje in sežig trupla. Ko je cesarica zvedela za ta primer, je leta 1758 po nasvetu von Swietna neposredno odločila na vrhovni stopnji: naročila je, naj obtoženko izpuste (Vilfan, 1987, 294). Leta 1766 je Marija Terezija tudi na splošno odredila, da ji je treba morebitno uvedbo procesa proti večšam predložiti v osebno odločitev (Vilfan, 1986, 144).

Skupna značilnost obravnavanega obdobja, ki je trajalo vse do reform cesarja Jožefa II., je bilo dokaj pogosto izvrševanje smrtnih kazni za različne in tudi številne kriminalne delikte. Prvi goriški kronist Giovanni Maria Marusig je npr. v sliki in besedi opisal kar 202 nasilni smrti iz Gorice in okoliških krajev med letoma 1641 in 1704. Tatvine, ropi in umori so bili v Marusigovem času nekaj povsem običajnega,

sodniki pa so obsojence zelo pogosto obsojali na smrt. Obešanje na vislice in druge strahovite kazni so bile nekaj povsem naravnega. V trinpetdesetih letih, ki jih opisuje kronist, so se zvrstile povprečno tri na leto (Waltritsch, 1998, 190-192).

Izvrševanje smrtnih obsodb je bilo pogosto tudi v Ljubljani. O tem pričajo ohranjene knjige o izdatkih mestne blagajne s priloženimi računi rabljev, ki jih je v svoji razpravi o ljubljanskih krvnikih izčrpno uporabil že Vladislav Fabjančič (Fabjančič, 1944-45, 88-104). Fabjančič na podlagi zaprašenih arhivskih podatkov nazorno naslika srhljivo delovanje ljubljanskih rabljev. V njegovi galeriji groze lahko (s posamičnimi prekinitvami) spremljamo številne javne usmrtitve od leta 1581 do 1775. Fabjančič lepo pokaže, da so običajen ljubljanski vsakdanjik v tem času dokaj pogosto zaznamovale posamezne atrakcije, med katere gotovo sodijo tudi okrutne in mučne smrti na grnadi, obešanja in obglavljenja z različnimi poostitvami, razčvetvanja in počasna umiranja na kolesu ipd. Skratka, v vsej razsežnosti in pestrosti ljubljanskega vsakdanjika so bile prava popestritev inscenirane prireditve nasilnih usmrtitev, ki so privabljale cele trume ljudi.

Potem ko je bil dokaz podan, ko se je pravosodje s pomočjo torture dokopalo do priznanja in je bila sodba izrečena, telo obsojenih vnovič postane "odločilna sestavina" – tokrat v ceremonialu javnega kaznovanja (Foucault, 1984, 46). Telo hudega morilca Jurija Mihelčiča je npr. v vročih poletnih dneh leta 1652 moralo najprej prestati dvakratno mučenje na natezalnici. Ko je Mihelčič priznal svoj zločin, so ga obsodili na smrt. Dne 20. julija so nesrečnika predali v roke ljubljanskega krvnika. Ta je zločinca s hlapčev pomočjo najprej zvezanega gnal do sramotnega odra, kjer ga je dvakrat uščenil z razbeljenimi kleščami. Na poti proti morišču se je slovesni sprevod, ki so ga spremljali duhovnik, sodnik, mestni pisar, člani sodnega zbora in seveda radovedna množica, še enkrat ustavil pri Špitalskih vratih. Tu je rabelj še dvakrat uščipnil izmučeno pacientovo telo z razbeljenimi kleščami. Strašne muke je spremljalo kričanje in stokanje. Sprevod se je nato začel pomikati proti morišču na Friškovec. Pri vislicah je pisar znova prebral sodbo, ki naj bi po zadostnih dokazih in danem priznanju zadostila božji zapovedi in cesarski pravici. Rabelj je z enim zamahom mojstrsko odsekal obsojencu glavo.⁵ S tem pa strašnih prizorov še ni bilo konec. Pravosodje se je namreč odločilo, da bo preganjalo Mihelčičevo telo še onkraj slehernega možnega trpljenja. Z namenom zastraševanja naj bi morilčeve muke trajale še po smrti. Rabelj je po ukazu pravosodja strl hudo delčevo telo in ga vpletel v kolo. Na kolo je pribil tudi glavo. Spektakel groze z vsem

5 Rabelj je obsojence, ki so jih obglavili, pred tem ostrigel. Ta ukrep pravosodja sicer ni imel namena, da bi kazen zaostрил, toda striženje je hudo prizadelo zlasti obsojenke (npr. čarovnice) pred množico "sočutnih" radovednežev.

svojim strašnim bliščem se je končal z dvigom nesrečnikovega telesa na navpično postavljeni kol (Fabjančič, 1944-45, 97). Zdrobljeni posmrtni ostanki Mihelčiča, ki so jih vsem na ogled in v svarilo hkrati razstavili med nebom in zemljo, so tam verjetno ostali mesece in mesece.⁶

Morilec Jurij Mihelčič je ob belem dnevu nosil svojo obsodbo in resnico zločina, ki ga je zagrešil. Njegovo telo so razkazovali, vodili, izpostavljali ter strahovito mučili. Nazadnje so truplo javno razstavili. Teža zločina je narekovala pretehtano stopnjevanje trpljenja. Javna usmrtitev naj bi s svojim zastraševanjem rabila za zgled in ljudstvo odvrčala od storitve zločina. Kaznivalna tehnologija je zaradi okrutnosti zločina skrbno podaljševala muke obsojenca.

Trpljenje in umiranje Jurija Mihelčiča je bilo predstavljeno ljudstvu, ki je drlo na morišče, da bi lahko do zadnjega vzdihljaja spremljalo tuzemski konec obsojenca. Na kup so drli tako bogati kot revni, moški in ženske, odrasli in otroci, da bi bili navzoči "teatru groze" – ceremoniji, ki je bila prirejena zanje, in ne nazadnje so k njeni uspešni organizaciji mnogo prispevali tudi sami. Gledalci so opazovali in hkrati ocenjevali ter presojali trpljenje nesrečnika, ki je počasi in postopoma umiral pred njihovimi očmi.

Za učinek predstave je bilo pomembno, da je tudi rabelj s svojim hlapcem dobro opravil svoje delo.⁷ Javne usmrtitve so bile slovesne. Vsakega obsojenca so mučili na določen način, mučilna kazen je bila preračunana po natančnih pravilih. Neznosne muke so morale biti blesteče, čudovito in mojstrsko izvedene. Vsi so jih morali videti. Morale so biti zmagoslavje pravosodja. Skrajno nasilje je bilo sredstvo njegove slave. Poleg tega pa so imele muke tudi "pravno-politično funkcijo". Vsaka kršitev zakona je namreč prizadela pravico tistega, ki je uveljavljal zakon. Zločin je namreč napadel vladarja osebno, kajti sila zakona je vladarjeva sila. Nasilna javna procedura naj bi s sijajno izvedbo obnovila ranjeno suverenost. Prek javne usmrtitve

6 Iz rabljevega računa seveda ni razvidno, koliko časa je Mihelčičevo truplo ostalo izpostavljeno pogledom. O kolesih in vislicah po Evropi, ki se z razpadajočimi trupli dvigajo kvišku in so sestavni del novoveške pokrajine, pričajo npr. ohranjeni ikonografski dokumenti (npr. znameniti Brueglov Triumf smrti iz leta 1562). Ponekod so ostanki usmrčenih na kolesu pogosto ostajali mesece in celo leta, da bi opominjali na primerno vedenje in dokumentirali vsemočnost Boga (Martschukat, 2000, 3). Kot dokaz, da so obesence večkrat puščali viseti na vislicah po cele mesece, Vladislav Fabjančič navaja račun rablja Franca Jožefa Hoffstelterja z dne 6. februarja 1740. Rabelj je namreč takrat prejel 10 glđ 46 kr, da je ponovno obesil v decembru 1739 justificiranega Matijo Šetino ali Lampiča (se tedaj namreč niso vedeli, kako se obsojenec pravzaprav piše), ki je bil nekako snet ali pa je padel z vislice. "V rabljevi pobotnici je gnusni postopek natančno razčlenjen" (Fabjančič, 1944-45, 103).

7 Za rablje je sploh veljalo, da je njihov posel (kljub njihovem neugledu v družbi) delikaten in zahteva mirno roko, ume, hladne in preračunljive možgane ter spretnost, kar vse najdemo na področju velikih umetnosti. Rabelj je služabnik države, prisodimo mu lahko funkcijo izpraševalca in izvrševalca. Rabelj nosi odgovornost predstave mučenja (usmrtitve) v javnosti. Rabljeva vloga v kaznovanem obredju je izredno pomembna. Rabelj je agent nasilja, ki se loteva nasilja zločina, da bi ga ukrotil. Gnusen in okrutni zločin naj bi bil z njegovo umetnostjo potenciran s še bolj kruto kaznijo (Studen, 1987, 46).

naj bi vsi, ki so bili zraven, zaznali vladarjevo navzočnost. Michel Foucault meni, da je "javna usmrtitev več kakor dejanje pravosodja, je manifestacija moči; ali bolje, v njej se razgrinja protislovje kot fizična materialna in strah zbujujoča suverenova moč. S ceremonijo muk ob belem dnevu zasije razmerje sil, ki daje zakonu oblast" (Foucault, 1984, 53). Po drugi strani pa je vladar ponazarjal še eno silo. Lahko je tudi odpravljati zakone ali pa ustavit izvršitev kazni (Studen, 1987, 45-46).

V obredu okrutne kazni naj bi torej vsi prisotni zaznali suverenovo navzočnost. Poleg tega, da s kršitvijo prepovedanega žališ vladarja, pa žališ tudi Boga. Tudi zato je potrebno strašno maščevanje.

Kaznovalni spektakel je bil sijajen obred, kjer je bilo mučeno, razkosano, pohabljen ali stigmatizirano telo, v živem ali mrtvem stanju, izročeno pogledom. Javna izvršitev kazni je bila torej predstava, ki si zasluži vzdevek gnusni teater. V gledališču groze je glavno vlogo igrala umetnost neznosnih bolečin, na sporedu so bili večkrat dolgotrajni kričeči procesi, kjer se je smrt včasih zavlačevala z dobro premišljenimi prekinitvami. Mučeno telo in kri sta zagotavljala blišč atrakcije, ki je vabila gledalce k ogledu. Šlo je za specifično obliko gledališča, ki je opravljala specifično družbeno funkcijo. Javni kaznovalni spektakel kot posebna zvrst gledališča je imel zlasti vzgojni namen. Pravosodje je namreč računalo na zastraševalni učinek in splošno prevencijo kriminala. Javnost usmrtitve je reprezentirala svarilno moč (Studen, 1993, 33).

Inscenirane usmrtitve, ki jih je organizirala oblast, so bile vselej dobro obiskane. Množica, ki je nastopala kot gledalec in kot akter, je bila večkrat nenavadno nasilna. Nasilje je prišlo do polnega izraza že pri javnem kaznovanju za lažje prestopke. Kazen so izvrševali zlasti ob tržnih dneh, ko se je zbralo veliko ljudi. Včasih so z godbo dobesedno vabili ljudi, da so si ogledali obsojenca in ga pomagali zasramovati. Zvedavo so opazovali njegovo trpljenje, obsojenec je bil tarča zasmehovanja, zmerjanja, pljuvanja, tepežkanja, dovtipov, roganja in objestnih šal. Pričjubljeno je bilo tudi obmetavanje obsojenca s kamenjem, blatom in drugo nesnago. Posamezniki so ob imenitno uprizorjenem kaznovalnem obredu neizmerno uživali. Rabelj je požel aplavz in odobravanje množice, kadar je mojstrsko opravil svoje delo. Še posebno posrečeno obglavljenje obsojenca je pospremiло navdušeno tuljenje (Studen, 1993, 32; 1987, 48).

Kot vsak gledališki spektakel je tudi inscenirana usmrtitev zahtevala posebno kostumografijo, scenarij in sceno. Znano je, da je že rabelj moral nositi grozljiv kostum, posebna obleka pa je krasila tudi obsojence. O tem govorijo tudi ohranjene knjige izdatkov ljubljanskega mestnega blagajnika. Leta 1683 npr. naletimo na tale podatek: "Za oblačilo obeh obglavljenecv je šlo tri vatte platna za 1 gld 20 kr, skupaj s krojačevim zaslužkom." Ali pa leta 1691: "28. julija je bil izplačan rablju 1 gld za ostrizenje Urše Bevčevke, Anice Peklenščice in Marine Dunkarce: za srajce zanje 4 1/2 vatla konopjevega platna 1 gld 52 kr, za izgotovitev srajc 18 kr." Vse tri so bile obsojene čarovništva, zato jih je bilo treba obleči v konopne srajce za pregled, ali imajo na telesu hudičeva znamenja. Po priznanju na torturi so jih sežgali na grmadi (Studen, 1987, 48).

Primer grozljive usmrtitve morilca Jurija Mihelčiča leta 1652 nam nazorno prikaže insceniranost te spektakularne javne predstave. Sodišče je rabelju natančno naročilo, kako naj opravi svoje delo. Tako sprevod z obsojencem kot način usmrtitve je določal scenarij, ki je obetal veličastno gledališko predstavo.

Posebno pozornost v teatru groze so namenili morišču. Ta scena je morala kar najbolj srhljivo delovati na srca gledalcev. Zanj je moral po naročilu sodišča poskrbeti rabelj s svojimi pomočniki. Na vešala so privezali vrvi, zabili klone, izkopali luknjo za kolec, pripravili kolo ali grmado. Vse je bilo določeno. "Ker pa bi bil ta Mihael – pravi mestni blagajnik v zapisku – moral biti živ sežgan, sem dal mojstru pripeljati iz gornjega gozda 75 voz (Fueder) drv, dalje iz opekarne 15 voz, 1 kolec (Pfahl) in dva voza trsk in 3 voze slame, kovaču pa sem plačal za dve verigi in kavelj (Haggen). vse skupaj za usmrčenje Mihino 5 gld 12 kr 2 pf" (Fabjancič, 1944-45, 96).

Ideje razsvetljenstva so močno vplivale na reforme kazenskega prava in postopka v zadnji četrtini 18. stoletja. Zlasti vprašanje smrtne kazni se je "široko in načelno zastavilo šele ob radikalnem prelomu razsvetljenstva z vladajočimi naziranjmi, ki je tudi pravo in kazni odrekel njuno dotedanjo (teološko) utemeljitev. Prizadevanja po novi – tostranski – utemeljitvi prava in kazni, ki jim je bil vodilo razum, z razsvetljenskimi idejami o naravi, svobodi in človeku, so – ob optimističnem zupanju, da je človek v bistvu dober, da v njem torej dobro prevladuje nad zlom in ga je zato mogoče spremeniti in poboljšati – nujno vodila tudi k spraševanju o kazni s smrtjo" (Vodopivec, 1977, 37).

Poseben sloves si je kot zastopnik novih idej o kazenskem pravu in postopku pridobil Cesare Beccaria. Njegovo delo o hudodelstvih in kaznih (*Dei Delitti e delle Pene*) iz leta 1764 je takoj vzbudilo izreden odmev. Beccaria v svojem delu zastopa generalno in specialno prevencijo. Pravi, da "namen kazni ni prizadevanje zla in tudi ne v tem, da bi ustvarila stanje, kakor da hudodelstvo ne bi bilo storjeno, pač pa naj kazen odvrča storilca in druge od storitve kaznivega dejanja". Najpomembnejše se mu zdi odstraniti vzroke za hudodelstva. Beccaria tudi "izčrpno zavrača smrtno kazen, češ da je ni moč uskladiti z družbeno pogodbo in da dosmrtni odvzem prostosti zadošča za generalno prevencijo. Absurdno je, pravi, če zakon na eni strani prepoveduje umor in ga na drugi strani sam zahteva" (podrobneje: Vilfan, 1986, 141-143).

Dvanajst let po izidu Beccarijevega dela je cesarica Marija Terezija odpravila torturo (1776). Na njeno odločitev je vplival predvsem Joseph von Sonnenfels, ki je leto prej objavil v Nürnbergu spis proti torturi, že leta 1764 pa je spodbijal primernost in upravičenost smrtne kazni.⁸

8 Sonnenfels je gledal na smrtno kazen bolj iz zornega kota učinka in koristnosti za skupnost: "Smrt naj ne bo zlo... Za skupnost bi bilo koristno mučno življenje z dosmrtnim težakim delom" (Harti, 1973, 407).

Od Jožefa II. so si obetali nadaljnjih modernizacij kazenskega prava in postopka. Franc Ksaver Jelenc, prepričan jožefinist ter nasprotnik papeža in meništva, je v tem času — podobno kot Beccaria — nasprotoval občemu pravu in ga označil za strašen monstrum. Jelenc je zahteval preprečevanje kaznivih dejanj z raznimi sredstvi, zlasti z vzgojo h kreposti in izobrazbo. Namen kazni po Jelencu ni golo maščevanje, saj je ta poteza značilna za despotizem. Namen kazni tudi ni kaznovanje zla, ampak je končni namen kazni varnost. Varnosti kot glavnemu namenu pa so bili podrejeni trije nadaljnji nameni: poboljšanje storilca, povračilo škode in zastrašujoči zgled za druge. Jelenc popolnoma skladno z Beccario zavrača "azile, torturo, skrivne obtožbe in odmerjanje kazni glede na družbeni položaj udeležencev. Merilo za kazen naj ne bi bila moralnost, ampak družbena škodljivost nekega dejanja, kar naj bi veljalo tudi za kazniva dejanja zoper Boga" (Vilfan, 1986, 147).

Leta 1787 je Jožef II. razglasil Zakon o hudodelstvih in kaznih. "Kriminalna politika Jožefa II. 'ne teži po humanizaciji, ampak hoče doseči skrajno racionalizacijo kazenskega prava in jo pri tem obvladuje močno pretirana želja po zastraševanju'. Potem ko so bili že prej odpravljene procesi proti večšam in tortura, je bil zdaj dosežen največji napredek v tem, da so smrtno kazen omejili le na naglo sodišče, kot edino obliko usmrtitve pa je cesar pripuščal obešanje. Toda že leta 1781 je Jožef II. povezoval omejitve smrtno kazni z zahtevo po strahovanjih, ki so 'veliko bolj grozna in občutljiva kot sama smrt'. /.../ Ves sistem je ostal zvest ideji splošne prevencije in zato precej surov. Kot kriminalne kazni so bili predvideni: zapor z javnim delom, zapor brez javnega dela, prikovanje, udarci s palico, korobačem ali šibo, sramotilni oder, vžiganje znamenja ipd. Prostostne kazni so bile zelo diferencirane in natančno normirane. Prostostna kazen se je smela odmeriti v trajanju do 100 let.⁹ Posebno izčrpno je zakonik obravnaval kazniva dejanja zoper vladarja in državo" (Vilfan, 1986, 148-149).

Pod cesarjem Francem II. (kasneje I.) so leta 1795 znova uvedli smrtno kazen za veleizdajo. Medtem so bile v polnem teku tudi že priprave za novo kazensko zakonodajo. Leta 1803 je cesar uzakonil Zakon o hudodelstvih in težkih policijskih

9 Prostostne kazni so pod Jožefom II. pridobivale na pomenu. Delo graditve trdnjav je leta 1783 nadomestilo vlačenje ladij, ki je postalo razvpito kot posebno težka zvrst izvrševanja prostostnih kazni. Ladje so morali vlačiti zaporniki, ki so bili obsojeni na nekajletne kazni, a so imeli le malo možnosti, da bodo pri tem delu ta leta preživeli. Sistem prostostnih kazni Jožefa II. (npr. prikovanje, vlačenje ladij) je bil vse prej kot mil. Nekoliko bolj humano pa so oblikovali vsaj preiskovalne zapore. Okrutne in nečloveške transporte zapornikov k vlačanju ladij je takoj po nastopu svoje vlade na Dunaju ustavil Leopold II. (1790). Že poleti leta 1790 je novi cesar to obliko prostostne kazni popolnoma odpravil (Vilfan, 1986, 153-154). Že od časov svoje vlade v Italiji je Leopold (kot cesar 1790-1792 Leopold II.) na področju kazenskega prava bolj kot njegov brat Jožef II. veljal za humanega vladarja. S svojo reformo kazenskega prava (1786, torej pred Jožefovim zakonikom) je prvi v Italiji odpravil smrtno kazen (čeprav je potem od te reforme odstopil), vžiganje znamenj, torturo in zaplembo. V Avstriji je po svojem nastopu že 1790 odpravil poleg vlačanja ladij tudi javno kazen s tepežem, vsakršno vrsto vžiganja znamenj in prikovanje (Vilfan, 1986, 149).

prestopkih. S tem zakonikom je prišlo do odločilnega uveljavljanja prostostnih kazni, čeprav je hkrati bolj odprl pot smrtni kazni. Smrtno kazen so namreč zopet predvideli za večje število deliktov (za veleizdajo, umor, požig in ponarejanje kreditnih papirjev (Hartl, 1973, 407), njeno javno izvrševanje pa so odpravili šele precej pozneje (leta 1868).¹⁰ Prostostne kazni, med katerimi je bila zlasti kazen tretje stopnje (najtežja ječa) že dovolj grozovita,¹¹ so med drugim lahko poostrili s sramotilnim odrom, pretepanjem, delom na galejah in s postom. Vžiganje znamenja je bilo dopustno pri osebah, obsojenih na izgon (Vilfan, 1986, 150; Hartl, 1973, 407-413).

Po jožefinskih reformah in kazenskem zakoniku iz leta 1803 so sledila desetletja brez zakonodajne pobude. Kazenski zakoni so se tako obnovili po revoluciji 1848. Revidirani kazenski zakonik, ki se je zgledoval po napoleonskem *Code penal* iz 12. februarja 1810, je bil objavljen s cesarskim patentom z dne 27. maja 1852 (RGBI. Nr. 117). Dne 1. septembra 1852 je stopil v veljavo v celotnem cesarstvu z izjemo vojne krajine. Novi kazenski zakonik je v 13. členu še vedno vseboval smrtno kazen z obešanjem (Kazenski, 1889, 13). Odpravljena pa je bila kazen najtežje ječe, prav tako niso več vztrajali pri javnih delih in izpostavljanju na sramotilnih odrih. "Kot novo poostritev kazni je zakonik poznal zapor v samici, trdo ležišče in temnico. Skupaj s telesnim kaznovanjem je bila leta 1867 (RGBI. Nr. 131/67) odpravljena tudi kazen vklepanja v verige" (Hartl, 1973, 412). Novi kazenski zakonik iz leta 1852 glede kazenskega postopka tudi ni prinesel bistvenega napredka v primerjavi z zakonikom iz leta 1803. Kazenski proces je še vedno imel značaj inkvizicijskega procesa, ki je potekal za zaprtimi vrati. "Državni tožilec je sicer dobil svojo vlogo leta 1850, vendar je bila z uveljavitvijo neoabsolutizma omejena na zaključni del postopka, javno sodno obravnavo (Reč kazenskega postopka 1853). Na ustavni ravni je leta 1867 napočil konec inkvizicijskega procesa. 10. člen decembrske ustave je uzakonil javni in ustni postopek pred kazenskim sodiščem (člen 10). Uzakonjeno pravico do branilca (advokata) je dobil obtoženec pred kazenskim sodiščem šele leta 1851 in končno s kazenskim procesnim redom iz leta 1873" (Domej, 1998, 243).

V 19. stoletju so bile javne usmrtitve v avstrijski monarhiji v primerjavi s pred-

10 Pocenotenje načina izvršbe smrtne kazni z obešanjem, ki je veljal tako za moške kot za ženske, je na začetku povzročalo nevšečnosti. Močno dvomljiva (s stališča javne morale) je bila namreč uporaba vislice za ženske (1803). Na podlagi poprejšnjih izkušenj se je namreč izkazalo, "da ženske osebnosti s svojim močnim gibanjem na lestvah vislice povzročajo nejevoljo, ker so nezadostno oblečene. Zato naj bi rabelj obsojenkam pod ožerna kolenoma zvezal noge." Že leta 1804 so obsojenkam na smrt oblekli hlače in problem moralnosti je bil rešen (Hartl, 1973, 420).

11 Poznali so tri stopnje ječe: najtežjo, težko in navadno. Obsojenci na najtežjo ječo so bili zaprti v samici ter okovani v železje okoli rok, nog in telesa, tako da so se komajda še premikali. Topel obrok so dobili vsak drugi dan, spali so na golih deskah in niso smeli imeti obiskov (Hartl, 1973, 26).

jožefinskim obdobjem precej redke in izrečene le še za nekatere najhujše kriminalne delikte. Zaradi svoje redkosti so bila javna obešanja v primerjavi s prejšnjimi časi "vsekakor izredna senzacija, ki je ljudi vrgla iz tira vsakodnevnega življenja in hkrati zadovoljila slo po kolektivnem izživetju vojerizma ob zadnji skrivnosti življenja in smrti" (Domej, 1998, 241).

Že v predmarčni dobi so se sodne oblasti – kot kažejo podatki o razmerju med izrečenimi in izvršenimi obsodbami – rade zatekale k pomilostitvam, saj je bila večini obsojenih na smrt kazen spremenjena v zapor in prisilno delo. Od leta 1804 do 1852 so namreč v monarhiji izvršili 448 od 1304 izrečenih smrtnih obsodb, kar je nekoliko manj kot tretjina vseh obsodb (Vodopivec, 1989, 195). Tudi v zadnjih desetletjih 19. stoletja je število izrečenih in izvršenih smrtnih obsodb – po posameznih letih – močno nihalo, pri čemer so se višja sodišča vse pogosteje zatekala k praksi pomilostitev (v letih 1874-1893 naj bi npr. usmrtili 85 od 807 obsojenih na smrt, kar naj bi bilo "le še" 10,5%). (Vodopivec, 1989, 200)

Po marčni revoluciji leta 1848 je smrtna kazen znova postala predmet razprave in januarja leta 1849 je državni zbor sprejel celo sklep, da smrtno kazen odpravijo. Cesar pa tega sklepa ni nikoli potrdil in zato tudi ni postal veljaven. Do odprave smrtno kazni ni prišlo tudi po obnovitvi ustavnega življenja v začetku 60. let, ko so ponovno zaživele zahteve po reformni avstrijske kazenske zakonodaje. Poslanska zbornica je julija 1867 predlog za odpravo smrtno kazni zavrnila z 79 proti 56 glasovom. Smrtno kazen so še vedno obdržali za napad na osebo vladarja, za naklepni umor in roparski uboj. S koncem leta 1868 pa so se končale javne usmrčitve. Habsburška monarhija je smrtno kazen obdržala vse do svojega razsula leta 1918 (Vodopivec, 1989, 195-199).

Po letu 1848 so o usmrčitvah, smrtnih obsodbah in ugovorih zoper smrtno kazen poročali tudi časopisi na Slovenskem. Javne usmrčitve so tudi pri nas vse do leta 1868 spremljali predvsem s prepričanjem, da učinkujejo vzgojno in ustrahovalno. Slovensko časopisje je bilo do zahtev po odpravi smrtno kazni zelo zadržano. Le redki posamezniki so razmišljali o "socialnih koreninah hudodelništva" in opozarjali na povezanost socialne bede in kriminala. V javnosti in časopisju je tudi prevladovalo mnenje, da so hudodelci sami "brezvestni lenuhi" in da so edine prave kazni zanje samo kazni, ki plašijo in odvrčajo od hudodelstva. In ena takšnih kazni je tudi smrtna kazen, ki jo je Slovenski narod leta 1882 razglasil celo za "orožje, s katerim človeška družba brani svojo varnost" (Vodopivec, 1989, 201).

S tem svojim stališčem o smrtni kazni je Slovenski narod nedvomno izrazil gledanje velike večine prebivalstva na Slovenskem. Miselnosti slovenskega kmeta in meščana so bila zlasti blizu stališča katoliškega tabora. "V očeh večine ne le slovenskega, temveč avstrijskega prebivalstva pred prvo svetovno vojno je bila smrtna kazen pač kazen, sicer strahotnejša kot druge, toda kazen za prav tako strahotno kaznivo dejanje in zato izpolnitev in zadostitev pravice." Vprašanje o smrtni kazni in

kazenski politiki je v tem času zaradi številnih drugih problemov, ki so pestili monarhijo, sploh ostajalo močno ob robu javne pozornosti. "Maloštevilni nasprotniki smrtne kazni na Slovenskem, ki so se v različnih javnih glasilih in časopisih oglašali od sedemdesetih let 19. stoletja dalje /Karel Slanc, Josip Stritar, Janko Pajk, Anton Aškerc, Metod Dolenc/,¹² s svojimi pogledi in nazori niso naleteli na skoraj nika kršen odziv" (Vodopivec, 1989, 204).

~~*

Obsojenčeva smrt je bila nekoliko drugačna kot tista navadnih smrtnikov. "Čas njegove smrti je bil vnaprej znan, bil je tako rekoč popolnoma predvidljiv. Svetopisemsko svarilo (ki pa lahko deluje tudi kot tolažba) – 'Čujte, saj ne veste ne dneva ne ure' – za na smrt obsojenega ni veljalo. Za povprečnega človeka je občutek, da ne pozna svoje zadnje ure, pomirjujoč, za žrtev smrtne kazni pomeni napoved dneva in ure neizbežne smrti zaostritev kazni" (Domej, 1998, 242).

Navzočnost javnosti je pravna teorija utemeljevala z razglasitvijo nespornega načela, da nad nobenim državljanom ne sme biti izveden zadnji udarec na skrivaj. "Javna usmrtitev je bila pravi obred, v okviru katerega se je kazala moč državnega suverena. Vladar je bil zadnja instanca, njemu je bila pridržana pravica pomilostitve. Navzočnost in sodelovanje javnosti – ljudstva – sta bila izraz lojalnosti do vladarja, države in veljavnih zakonov. Pri ritualu je sodelovala tudi Cerkev kot moralna instanca. /.../ Množična udeležba na zadnjih življenjskih postajah obsojenca je bila zaželena. Za javno razglasitev smrtne obsodbe naj bi sodišče po možnosti izbralo dan, ko je pričakovati, da se zbere večje število ljudi. Najprej so zločinca seznanili s smrtno obsodbo na sodišču, nato pa še na trgu pred sodnim poslopjem, kamor so pripeljali zastraženega in v verige vklenjenega obsojenca in ga izpostavili javnosti na posebnem odru. Sodni pisar, ki sta ga spremljala najmanj dva uradnika kriminalnega sodišča, je imel nalogo, da iz preiskovalnega spisa glasno in jasno prebere odlomek, ki je vseboval glavne podatke o storjenem zločinu z obsodbo vred. Ob tej priložnosti je obsojenec izvedel, da se bo smrtna obsodba izvršila čez tri dni. Potem ko so obsojenca spravili nazaj v sodno poslopje, je dobil na voljo duhovnika, ki mu ga je določilo kriminalno sodišče, lahko pa si ga je obsojenec izbral tudi sam. Začela se je obsojenčeva priprava na smrt. /.../ Tretjega dne zjutraj je sledila usmrtitev. Po zadnjem zajtrku se je sprevod z obsojencem odpravil na pot. V konvoju so bili trije vozovi. V enem je sedel obsojenec z duhovnikom in dvema varnostnikoma, v drugem člani sodne komisije, v tretjem rabelj. Vozila, ki jih je ščitila močna četa vojakov, so se peljala na obrobje mesta, na javno morišče. Tam je rabelj opravil svoje

12 Spise omenjenih nasprotnikov smrtnih kazni podrobno analizira Peter Vodopivec, 1989, 210-218. Na Karla Slanca je vplival eden najbolj znanih nasprotnikov smrtne kazni v 70. letih 19. stoletja Emil Wilhelm Wahlberg, profesor kazenskega prava na dunajski univerzi.

delo. /.../ Obsojenčevo truplo je do večera viselo na vislicah, potem so ga sneli in zagreblji ob morišču. Tudi vislice so odstranili. /.../ Zakon ni dovoljeval trajne postavitve vislic, ker od tega ni pričakoval zastraševalnega učinka" (Domej, 1998, 246-245).

Časopisi na Slovenskem so o usmrtitvah poročali deloma v poduk in deloma v razvedrilo. Poročila večinoma "niso bila obširna, čeprav poročevalci niso pozabljali na vpadljive posameznosti, ki naj bi karseda zvesto pričarale ozračje na morišču, pokazale na obsojenčevo vedenje in njegove občutke ob bližajoči se smrti. Prikazi usmrtitev so poleg tega vsebovali kratko vzgojno sporočilo: opisali so obsojenčevo življenje in njegov zločin in opis pospremili s poučnim sklepom, ki je potrjeval neizogibnost obsojenčeve usode glede na njegovo nepopoljšljivost in življenjsko zgodovino" (Vodopivec, 1989, 205). Dvoma o utemeljenosti smrtne kazni ali odpora do javne usmrtitve vse do leta 1876 v časopisju ni zaslediti.

Poročevalci so bili v času zadnjih javnih usmrtitev tudi nadvse zadovoljni, če se je obsojenec pred smrtjo spovedal in pokesal. Takšno vedenje naj bi namreč povzročalo vsesplošno olajšanje med gledalci. Ko je leta 1859 storil "smrt na obešalnicah tisti grozoviti morivec Janez P., od katerega je marsikdo naših bravcev čudno novico slišal, de je po dovršenem umoru umorjenega prekrižal in nad njim molil", je poročevalec Bleiweisovih Novic npr. takole sklenil svoje poročilo: "Res grozno je bilo viditi viseti mrtveca med nebom in zemljo! Vendar v veliko odžalo vsem je obsojenec zlo skesan, miren, in v Božjo voljo udan dušo izdihnil." Na koncu seveda tudi ni manjkal vzgojen poduk: "Naj bode zlasti mladosti svariven zgled, kam neubogljivost in razujzdanost človeka že v mladih letih pripelje. Nobeno opominjanje ni pomagalo; tako hudoben je bil, da so mu oče na smrtni postelji rekli: 'Janez, Janez, ti boš res na vislicah visel, ako se ne poboljšaš.' In žalibog! Prenatanko so se spolnile očetove besede" (Vodopivec, 1977, 43).

Vzgojnih podukov ne manjka tudi v poročilih o usmrtitvi dveh Italijanov na ljubljanskem polju blizu smodnišnice decembra 1861. Hudodelca, ki sta leto poprej v ljubljanski prisilni delavnici umorila svojega sonarodnjaka Gobbija, sta bila v Novicah predstavljena kot pokvarjenca, ki sta bila že v rani mladosti "brez sluha za krščanski nauk" in ostala "brez šolske omike" ter zato "dopernašala mnogotero hudobijo, ktera ju ni zapustila celi čas njunega življenja" (Vodopivec, 1977, 43). Podobno zgodbo beremo tudi v Jeranovi Zgodnji Danici: "Oba Laha sta bila iz mladosti zanemarjena, malo podučena v verskih naukih, zlasti drugi, brez ušesa za lepe nauke, zgodnja tatova in pretepavca, ki so jih že davno po ječah vlačili, pa se nikoli nista poboljšala, ampak še le terdovratniši prihajala" (ZD, 1861).

Medtem ko se je starejši obsojenec mirno vdal v usodo ter se spovedal in spokoril, se je mlajši hudodelec, "ki je ravno najhuje ranil Gobbi-ta", začel repenčiti in je še pod vislicami trdil, da je nedolžen, "dokler mu ni rabelj sape ustavil" (Vodopivec, 1977, 43).

Morilca sta na morišče spremljala frančiškana, častitljiva očeta Benvenut in Konrad. "Po obešenji, ki je bilo naglo opravljeno, so pater Konrad pričujočo množico, več tavežent ljudi, nagovorili in jih krepko opomnili, kam da človek pride, ako zanemarjen, nepodučen postopa, kakor njih dosti po Ljubljani, ter so budili starše, de naj bolj skerbno za kerščansko odrejo otrok si prizadevajo" (ZD, 1861).

"Smrtna kazen je bila drastično vzgojno sredstvo – ne za obsojenca, ampak za družbo. Svarila naj bi pred zločinskim življenjem" (Domej, 1998, 245). Javna usmrtitev naj bi bila poseben opomin zlasti za starše, ki lahko še vplivajo na prihodnost svojih otrok. Zato je bila navzočnost otrok in mladine na morišču zaželena. Nasilni konec življenja naj bi bilo koristno svarilo.¹³

Smrt morilca, pa naj je bila še tako mučna in tragična, v časopisju na Slovenskem vse do leta 1876 ni zaslužila prizanesljive besede. Komentariji kot npr.: "Prav se jim je zgodilo!" je bila zadnja beseda vseh pričujočih" (N, 1865) ali pa "Prav je, da taka pošast gre iz življenja, tako kakor je živela!" so bili nekaj povsem običajnega. "Smrt za smrt" se zdi samo po sebi razumljivo pravilo, o katerem se še tako natančni opisi usmrtitev ne sprašujejo" (Vodopivec, 1977, 44).

Izredno zanimivi so tudi podatki o številu ljudi, ki so bili navzoči pri justifikacijah. Novice npr. poročajo, da se je javne usmrtitve dveh Italijanov leta 1861 v Ljubljani udeležilo šest do sedem tisoč ljudi. Ogromna množica radovednežev se je zbrala tudi Na gavgah na Marofu ob zadnji javni usmrtitvi v Novem mestu 12. julija 1865, kjer so zaradi naklepnege umora obesili Uršo Stare, Mico Grafut in Antona Lokarja. Zločin je na široko odmeval po Dolenjskem in ljudje so kar razgrabili tiskano Smrtno sodbo, ki jo je natisnil novomeški tiskar Tandler. Obešanje si je menda ogledalo čez 5000 ljudi, medtem ko je Novo mesto samo takrat štelo nekaj čez 2000 ljudi.¹⁴ Po usmrtitvi so uspešno prodajali tudi razmnoženo risbo vseh treh obešencev, ki jo je izdelal neznan avtor. Godec novomeške meščanske godbe Ivan Rupnik, po domače Može, ki je rad opeval pomembnejše osebnosti in dogodke svojega časa, je ob tej priložnosti zložil tudi Pesem od 3. obešenih v Novemest. Ta priložnostna poučna pesnitev, ki je nastala ob javni usmrtitvi, sodi v posebno zvrst

13 Med gledalci zadnje javne usmrtitve v Ljubljani leta 1867 (LZ, 1867) je bil tudi dr. Henrik Tuma, ki nas v svojih spominih opomni, da so v 60. letih med ljudmi krožila tiskana poročila o sodbi in slike o usmrtenju. Tuma je bil navzoč pri obešenju "mladega Vipavca, morilca rodne matere. Tudi takrat so izdali tiskano poročilo s sliko. Obešali so na grajski planoti. Prišel je bil že v rabo sedanji tip vislic, na katerih se obeša na mehaničen način. Ves Grad je bil poln ljudstva, vse se je gnetlo. Obešali so na robu planote, da se je moglo od daleč videti. Ko so Vipavcu zadrgnili okoli vratu zadrgo, je zagnal oster krik, ki mi je dolgo zvenel po ušesih. V spominu mi je ostal pomenek o tem s teto Micko, ki je bila takrat z menoj na Gradu. Ko mi je pravila, da se je obsojenec globoko skesal in dobil odvezo, sem jo vprašal, ali pride v nebesa. Rekla je, da so mu grehi odpuščeni in so mu torej tudi nebesa odprta. To mi je silno dolgo brodirilo po glavi. Po eni strani nisem razumel, da človeka, ki se je globoko skesal, obesijo, po drugi strani pa nisem mogel doumeti, da pride morilec v nebesa prav tako kot pravičnik, ki je vse življenje živel po volji božji" (Tuma, 1997, 24).

14 Ob štetju leta 1869 je Novo mesto štelo 2.404 prebivalcev.

ljudske literature. Rupnik je zasnoval svojo pesem na podlagi vtisov in občutij, ki so ga navdajala ob justifikaciji. Medtem ko poročevalec v Novicah svoj sestavek zaključuje s krutim vzklikom, da se jim je prav zgodilo, pa preprosti pesnik in godec pokaže nekoliko več sočutja do nesrečnikov, ki jih je "Fraiman" podavil kot pse. S prizanesljivimi besedami jim je zaklical: "Jezus, ti mili sodnik, ki si na križu razpet obljubil razbojniku paradiz, usmili se tudi teh sirotnih ljudi, ki so toliko prestali, in vzemi njihove duše – v nebo" (Bačer, 1988, 31).

Po letu 1868 so se civilne javne eksekucije umaknile za zidove jetnišnic. Po letu 1873, ko je bil objavljen novi kazenski zakon, ni bilo več dovoljeno ne izpostavljanje obsojenca ne javno usmrčevanje. Ostala pa je smrtna kazen z obešenjem.

Javni spektakel kaznovanja s smrtjo so zamenjala skrita morišča. Usmrtitev je bila le še čudna skrivnost, ki sta jo poznala zgolj pravosodje in obsojenec, v redkih primerih pa je pravosodje pripustilo k ogledu tudi peščico petičnih radovednežev. Tako so bile za ogled usmrtitve roparskega morilca Pavla Fermeta dne 13. aprila 1897 na dvorišču okrožnega sodišča v Celju potrebne vstopnice, ki jih je bilo le malo na voljo in seveda niso bile poceni (Cvirn, 1990, 242). Javni spektakel je zamenjal ekskluzivni spektakel in za široke kroge prebivalstva so odslej časopisi popolnoma prevzeli vlogo obveščanja o usmrtitvah. Slovenski narod je npr. poročal:

"Ob pol šestih zjutraj se je izpovedal in potem molil z duhovnikom, dokler ni vstopil v celico krvnik Sellinger s svojima hlapcema. Zdaj je izgubil Ferme ves pogum. Hlapca sta mu slekla suknjo in ga zvezala, potem pa je Ferme ihte in vzdihovaje, ves potr in obupan nastopil zadnjo pot. Na dvorišču sodnega poslopja so bila postavljena vešala in tam je čakala tudi sodna komisija, na čelu jej sodni svetnik Ulčar. Ferme je komaj hodil. Tresel se je kakor šiba in jadikoval na ves glas. Ko je sodna komisija izročila Fermeta krvniku, prijela sta ga hlapca in ga dvignila v tem, ko mu je krvnik vrgel zanjko krog vratu. Grozna procedura je bila kmalu končana" (SN, 1897).

Kot poroča katoliški Slovenec, se je Fermetove zadnje ure udeležilo kakih 200 ljudi, "vse precej živahno" pa je bilo okrog poslopja okrožnega sodišča že v času, ko so prvič zapeli petelini (S, 1897). Po ukinitvi javnih usmrtitev so se nesojeni gledalci namreč morali zadovoljiti z opazovanjem jetniških zidov. "Vseeno se jih je zbralo po nekaj sto, ki so poskušali od daleč občutiti potek dogodkov na jetniškem dvorišču in posredno podoživeti razpetje 'hudodelnika' med nebo in zemljo" (Vodopivec, 1989, 205).

Javni obred usmrčevanja je postal karseda diskretno dejanje. Justifikacija v primerjavi s prejšnjimi, "barbarskimi" časi, sedaj, ko so "nasilje razglasili za ponižujoče in sramotno za neko 'civilizirano' kulturo" (Martschukat, 2000, VI), ni bila več

počasna in opremljena z mnogimi detajli, ki so kazni še poostri. Usmritev ni bila več akt mučenja, trpinčenja, uničevanja in drobljenja človeškega telesa kot npr. v primeru eksekucije Jurija Mihelčiča leta 1652. Nasilna smrt ni bila več "praznovanje muk", če uporabimo besednjak Michela Foucaulta, ki so ga uprizorili za široke množice. Ritual usmrivitve se je spremenil v "bolj ali manj skrito, hitro, racionalizirano in učinkovito uničenje človeka" (Martschukat, 2000, 3). V primeru Mihelčič je bilo telo cilj kaznovalnega mehanizma. Njegove muke naj bi nosile resnico zločina. Tudi v primeru štirikratnega morilca Pavla Fermeta skoraj dve stoletji in pol kasneje lahko rečemo, da je izgubil življenje tako, da se je pravosodje nasilno lotilo njegovega telesa. Toda zdaj so se vendarle potrudili, da so usmritev opravili karseda hitro in učinkovito in da bi kolikor mogoče prikrili nasilnost, ki je nujno povezana s samim dejanjem justifikacije. Povzročene bolečine niso več merjene po težavnosti krivde. Odslej je veljalo, da so jih med usmrtivijo zmanjšali na neizogibni minimum. Fermetovo telo pri tem "opravlja funkcijo posrednika kazni, prek katere je bilo izsiljeno uničenje nekega člana družbe, ker je izgubil pravice" (Martschukat, 2000, 3).

Oba dogodka pa imata vsem razlikam navkljub le nekaj skupnega. To je usmritev človeka, ki v obeh primerih velja za preizkušeno sredstvo, s katerim se povratno kaznovavno deluje na storilce ali storilke, ki kršijo pravila ali zakone in da bi tako stabilizirali vsakokratni red. Toda kodiranje te osnovne oblike nasilja se spreminja. Trajanje in spreminjanje posegata drugo v drugo. "Ta medsebojna igra označuje nastajanje in krhkost moderne kulturne samoumevnosti, ki se je oblikovala v zvezi z nasilnostjo lastnega obstoja in katere temeljne poteze so aktualne vse do danes. V zgodovini tega samoumevanja tvorita 18. in 19. stoletje ključni čas" (Martschukat, 2000, 3).

Ob nastanku nove jugoslovanske države leta 1918 so imeli različni deli Kraljevine SHS različno kazensko pravno tradicijo in različno kazensko pravno zakonodajo. Avstrijski kazenski zakon iz leta 1852 je na Slovenskem veljal do 1. januarja 1930, ko je začel veljati Kazenski zakon za kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev iz leta 1929 (Melik, 2000, 21). Smrtno kazen je bilo v 30. letih mogoče izreči v 47 primerih, od tega 24 samo v vojnem času. Kako pogosto so se h kaznovanju s smrtjo zatekala slovenska sodišča in kolikokrat je krvnik obiskal slovenske kraje, še ni znano. Najverjetneje je krvnik največkrat potoval v Maribor. "Od prevrata dalje naj bi na mariborskem kaznilniškem dvorišču izvršili osem smrtnih obsodb (prvo leta 1923, zadnje 1939), in s tem številom naj bi Maribor prednjačil pred usmrčitvami v drugih slovenskih mestih" (Vodopivec, 1989, 222).

Način izvršitve smrtnih kazni je bil nedostopen širšemu občinstvu (Melik, 2000, 85-86). Usmritveni ceremonial se ni bistveno spreminjal. V nekaj več kot dvajset-

letnem obstoju stare Jugoslavije se ni spremenilo tudi poročanje slovenskega meščanskega tiska, ki je poskušalo kar najbolj podrobno in nazorno predstaviti dogajanje za zaporniški zidovi. "Časopis je bil pač edino odprto okno na morišče," kot posrečeno ugotavlja Peter Vodopivec (Vodopivec, 1989, 223). Novinarji so v svojih senzacionalnih in obsežnih poročilih prav naturalistično razpletali zgodbe o temni strani življenja. Pričarali so neolepšano podobo zločincev, predstava justifikacije pa naj bi v bralcih vzbujala srh in grozo. Že podoba krvnika naj bi braicem nagnala strah v kosti: hladnokrven in brezsrčen, oblečen v črn smoking, pokrit s cilindrom in z belimi rokavicami na rokah.

Ko so leta 1935 na dvorišču jetnišnice v Mariboru justificirali morilca Ivana Laknerja in Stanka Pančurja, Slovenski narod ni skoparil s prostorom za različne detajle. Pod vtisom justifikacije je bil ves Maribor. "Že v soboto zvečer se je kot blisk razširila po mestu vest, da je krvnik Hart s svojim pomočnikom že prispel v Maribor.¹⁵ Mesto je na mah oživel. Povsod so pozorno opazovali vsakega tujca, kajti vsak bi bil rad videl rablja. Toda temu ni bilo do tega. Hart se je s svojim pomočnikom odpeljal naravnost s kolodvora na okrožno sodišče, kjer sta tudi prenočila.

Včeraj zjutraj je prijetno sonce, še bolj pa krvnik Hart, privabilo na ulice mnogo ljudi, ki so napravili po ulicah od moške kaznišnice do okrožnega sodišča špalir, kajti tod so pripeljali ob 8. uri zjutraj oba na smrt obsojena morilca Laknerja in Pančurja. Pričakovali so, da se bosta peljala v zaprtem vozu. Toda to ni bilo potrebno, ker sta bila oba mima in vdana v svojo usodo. Bledih lic in tresoča se sta stopila v jetnišnici z voza, kajti tu šele sta se zavedela, zakaj ta pot.

Sodna ulica, ki sicer ni tako prometna, je bila včeraj polna ljudi, ki so hoteli videti obsojenca in prisostvovati razglasitvi odloka pravosodnega ministrstva. Okrožno sodišče so kar oblegale množice, ki so hotele priti v dvorano, kjer je predsednik velikega senata prebral potrjeno smrtno obsodbo. Kakor bomba je porazno delovala na stotine radovednežev vest, da bo razglasitev tajna in da torej ne bodo smeli prisostvovati. Le senat, državni pravdnik, branilca in uradniki sodišča ter državnega pravdnikstva so odšli v pisarno jetniškega ravnatelja g. Hohnjeca. Grobno tišino je prekinilo mrtvaško rožljanje težkih okovov obeh obsojencev, katera so pazniki pripeljali pred sodnike. Predsednik senata g. dr. Tombak je nato obema prebral odlok, da je njuna smrtna obsodba potrjena in da bosta v ponedeljek ob 6.30 justificirana" (SN, 1935).

V nadaljevanju je poročevalec podrobno orisal reakcije obeh obsojencev na izrečeno sodbo, natanko opisal njuni celici, njuno zadnje srečanje z duhovnikom, njuna čustva in celo njune sanje. Nesrečnemu Laknerju izborna hrana in pijača menda nista preveč teknili. Pančur, ki je besnel in razgrajal v svoji celici, pa se je "spravil predvsem na cigarete. Niso mu dišale one, ki so bile na njegovi mizi, zahteval je

¹⁵ Krvnik Dragotin Hart se je na "obiske" v Slovenijo vozil iz Sarajeva.

Drina, katere so mu tudi prinesli. Pušil je in pil, kakor da bi se hotel upijaniti. Pa tudi slaščic si je zaželel, katere je nato z veliko naslado pojedel" (SN, 1935).

Skromnejši in pobožnejši Lakner je zadnjo noč presedel v celici povsem mirno. Vso noč ni zatisnil očesa, molil je in jokal. Povrnil se mu je tudi tek, tako da je mnogo jedel in pil, kadil pa ni. Srboriti in požrešni Pančur je vso noč zmerjal na vse strani in strastno kadil. "Jedel je malo, zato pa je tem več pil. Kuhano vino mu je zelo prijalo, pa tudi slaščic se ni branil. S humorjem ni štedil in ko so mu k večerji dodali jedilni pribor, je zaničljivo dodal: 'Kaj mi še nož zaupate, ali se ne bojite, da bi se sam usmrtil?' Spal je dve uri" (SN, 1935).

Medtem ko se je Ivan Lakner rade volje izpovedal, se je Stanko Pančur tudi spovedi krčevito branil. Potem ko sta nesrečnika zaužila še zadnji zajtrk – žemljico in čaj s citrono – so ju odvedli na morišče.

"Čeprav je bila justifikacija napovedana šele za 6.30, se je že eno uro prej zbralo na dvorišču jetnišnice in pred sodiščem nad 100 ljudi, ki so hoteli prisostvovati smrtni obsodbi. Justifikacija je bila po zakonu tajna in javnost zato ni imela dostopa. Kljub temu se je zbralo pred vešali okrog 300 ljudi, po večini sodnih uradnikov, osebja državnega pravdnštva in osebja jetnišnice. /.../ Grobna tišina je nastala na dvorišču, v jutranji megli je bilo komaj mogoče razločevati dvoje vešal. /.../ Vsa jetnišnica je bila temna, le v dveh spodnjih celicah št. 37 in 38 je še gorela luč. V teh dveh celicah sta preživljala zadnje trenutke svojega življenja Lakner in Pančur. Prav pod oknom njenih celic so stala vešala" (SN, 1935).

Ob grozljivi proceduri, ki je sledila, je napetost in razburjenost med gledalci vse bolj naraščala. Skesani Lakner je po končani molitvi "sam stopil strumno pred vešala in se povzpел na pručico. Dostojanstveno je pristopil krvnik Hart ter pripravljeno močno vrv spretno spustil na Laknerjev vrat. Z belo rutico mu je zagrnil obraz, krvnikov pomočnik pa je spodmaknil pručico. 'Jezus, Marija, Jožef!' je še kriknil Lakner in obvisel. Sekundo nato ga je krvnik okrenil in mu zlomil tilnik. Zdravnik dr. Zorjan je po sedmih minutah ugotovil, da je pravici zadoščeno. Lakner je bil mrtev. Prav tedaj je zaklenkal zvonček. Čez nekaj minut so privedli drugega, Stanka Pančurja. Videti mu je bilo, da je ostal do zadnjega zakrknjen. Pazniki so ga morali na poti podpirati, ker je hotel markirati nezavest, kajti znano mu je bilo, da se v primeru omedlevice justifikacija ne sme izvršiti. Toda to se mu ni posrečilo. Kakor prej, je tudi sedaj pristopil sodnik in ga nagovoril, ki pa ga je Pančur osomo zavrnil. Pristopil je tudi pater Kacijan in ga s prijaznim nagovorom hotel pripraviti do tega, da bi obudil kes in poljubil križ. Toda Pančur je ostal zakrknjen ter odločno zavrnil duhovnika in razpelo, češ, da mu to nič ne pomaga. Tudi Pančur je sam stopil pod vešala in krvnik je končal njegovo življenje. Pančur je umrl brez besed. Zdravnik je izjavil, da je smrt nastopila po petih minutah. Tedaj je krvnik Hart slekel rokavice ter jih vrgel pod vešala rekoč: 'Končano je, pravici je zadoščeno.' To je tudi javil sodniku. Prisotni so se razgrnili okrog vešal in z grozo gledali na mrtveca. Videti je bilo,

da je Lakner bolj mirno umrl, dočim je imel Pančur precej spačen obraz. Obe justifikaciji sta bili končani v četrto ure. Ob 7.15 so po zdravniški odredbi sneli oba mrtveca z vešal, ju položili v krsti ter odnesli v tako zvano Žlahtičevo kamro. Drevo bodo krsti odpeljali na podbreško pokopališče, kjer bosta trupli pokopani. Zanimivo je bilo, kako so se ljudje po justifikaciji skoraj stepli za vrvice, s katerima sta bila obešena Lakner in Pančur. Kljub strašnemu pogledu na mrtveca so stopali pod vešala in vsak si je hotel odrezati košček vrvice, ki baje prinaša srečo.¹⁶ Toda krvik Hart jih je zavmil, češ, da je to njegova last" (SN, 1935).

Poročilo o justifikaciji Laknerja in Pančurja verodostojno pritrjuje že navedenim ugotovitvam, ki veljajo za tajne usmrivitve. Radovednost ljudstva navkljub diskretnosti rituala tudi v stari Jugoslaviji nikakor ne presahne. Med ljudmi vlada veliko zanimanje že nekaj dni pred izvršitvijo sodbe, množica radovednežev pa se je v zgodnjih jutranjih urah zbrala pred poslopjem jetnišnice tudi pred samim obešanjem. Pozorno je prisluškovala pred njenimi zidovi in skušala zaslutiti vsaj drobec grozljive procedure, ki je samo za izbrane gledalce potekala na njenem dvorišču.

Iz časopisnih poročil je tudi razvidno, da je bil v stari Jugoslaviji odnos večine prebivalstva na Slovenskem do smrtne kazni podoben tistemu v stari Avstriji. Nasprotniki justifikacij so tudi v stari Jugoslaviji sestavljali krepko manjšino, ki je praktično ni bilo ne čutiti in ne slišati (Vodopivec, 1989, 225).

FABRICATED EXECUTIONS. CHANGES IN PUNISHMENT BY DEATH DURING 16TH - 20TH CENTURIES

Andrej STUDEN

Institute of Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

e-mail: andrej.studen@inz.si

SUMMARY

From the 16th to the last quarter of the 18th century (i.e. until the reforms carried out by Emperor Joseph II in the 1780s), the practise of punishment for major offences was extremely violent, atrocious and cruel. Death penalties and punishments by limbs being cut off were more or less customary. The common characteristics of this particular period were fairly frequent executions for the numerous criminal offences. Public execution was a show, with spectators watching and at the same time assessing the suffering by the wretched man or woman dying in front of their very

16 Gre za pojavno obliko globoko zasidranega ljudskega verovanja, ki je orodju in pripravam, ki so služile za usmrivitve, prisojalo zdravilno in zaščitno moč, ljudje so jih uporabljali v zdravilne namene kot relikvije in amulete. V slovenski ljudski medicini so veljali zlasti kot zdravilo proti božjasti. Vraževni so torej verjeli, da prinašajo srečo. (Domej, 1998, 246).

eyes. In the theatre of horror, the art of unbearable pains was present. The purpose of this public spectacle of punishment as a special type of theatre was primarily educational. Namely, the judicature counted on the intimidatory effect and on a general suppression of crime. The fabricated executions organised by the authorities were always well attended. The crowd appearing as a spectator and as a protagonist was often unusually violent, and as every theatre spectacle the fabricated executions, too, demanded a special scenario, costumes and scene.

The ideas of the enlightenment (particularly in the works by Cesare Beccaria, Joseph von Sonnenfels, etc.) had a strong impact on the reforms of penal law in the last quarter of the 18th century. The greatest progress after the trials against witches and torture were abolished under Empress Maria Theresa was reached at the time of Joseph II, when death penalty was limited to martial law, when hanging was the only type of execution allowed by the Emperor.

In the 19th century, prison sentences were decisively affirmed, although death penalty was envisaged for a greater number of offences. In comparison with the period prior to Joseph II, public executions in the Austrian monarchy were very rare and provided only for the worst criminal offences.

After 1868, civil executions withdrew behind the prison walls. The public spectacle of punishment by death was replaced by hidden scaffolds. Since then, it was the newspapers which totally assumed the role of informing the wider public about executions. Namely, after the abolishment of public executions, the would-be spectators had to be satisfied by merely watching the prison walls. A few hundred of them still gathered there, trying to feel, from afar, the course of events in the prison yard and to indirectly experience the criminals being torn between heaven and earth. As discreet as possible act of execution was no longer an act of torture, torment and destruction of the human body. The violent death was no longer performed for the masses. The ritual of execution changed into a more or less hidden, quick, rationalised and effective destruction of man.

Key words: penal law and practice, public executions, the theatre of horror, discreet justifications. Slovene provinces, 16th - 20th centuries

VIRI IN LITERATURA

LZ - Laibacher Zeitung, 15. 3. 1867.

N - Novice. Ljubljana, 19. 7. 1865.

S - Slovenec. Ljubljana, 15. 4. 1897.

SN - Slovenski narod. Ljubljana, 15. 4. 1897; 25. 2. 1935.

ZD - Zgodnja Danica. Ljubljana, 19. 12. 1861.

Bačar, K. (1988): Pesem o obešanju v Novem mestu. Dolenjski list, št. 51, 22. 12. 1988.

CCT (1769): Constitutio Criminalis Theresiana. Dunaj.

Cvirn, J. (1990): Thomas Fürstbauer: Kronika mesta Celja 1892-1907. I. del, Celjski zbornik, str. 227-260.

Dolenc, M. (1935): Pravna zgodovina za slovensko ozemlje. Ljubljana.

Domej, T. (1998): O zadnjih javnih usmrtitvah v Celovcu. V: Friš, D., Rozman, F. (eds.): Od Maribora do Trsta. Zbornik referatov. Maribor, 241-250.

Fabjančič, V. (1944-45): Ljubljanski krvniki. Smrtne obsodbe in tortura pri mestnem sodišču v Ljubljani 1524-1775. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, 25-26. Ljubljana, 88-104.

Foucault, M. (1984): Nadzorovanje in kaznovanje. Nastanek zapora. Ljubljana.

Golob, M. (1959): "Kriminalistična taktika" v Karolini in Terezijani. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 10, št. 3. Ljubljana, 7-27.

Hartl, F. (1973): Das Wiener Kriminalgericht. Strafrechtspflege vom Zeitalter der Aufklärung bis zur österreichischen Revolution. Dunaj - Köln - Gradec.

Kazenski (1889): Kazenski zakon o hudodeistvih, pregreških in prestopkih z dne 27. maja 1852 št. 117 drž. Zakonika. Ljubljana.

Mal, J. (1957): Stara Ljubljana in njeni ljudje. Kulturnozgodovinski oris. Ljubljana.

Martschukat, J. (2000): Inszeniertes Töten. Eine Geschichte der Todesstrafe vom 17. bis zum 19. Jahrhundert. Köln - Weimar - Dunaj.

Melik, J. (2000): V imenu njegovega veličanstva kralja! Kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930-1941. Ljubljana.

Studen, A. (1987): Fenomen mučenja človeškega telesa pri torturi in kot spektakel. Poskus prikaza delovanja in učinkov kazenskega prava v Ljubljani v 16., 17. in 18. stoletju. Problemi, 25, št. 5. Ljubljana, 41-51.

Studen, A. (1993): Gnusni teater. Nasilje nad človeškim telesom v 16., 17. in 18. stoletju. Maska, 3, št. 4/5. Ljubljana, 31-36.

Šorn, J. (1955): Ljubljana in kmečki upor v letu 1635. Kronika, III, št. 1. Ljubljana, 22-25.

Tratnik Volasko, M., Košir, M. (1995): Čarovnice. Predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah. Ljubljana.

Tuma, H. (1997): Iz mojega življenja. Spomini, misli, izpovedi. Ljubljana.

- Vilfan, S. (1986):** Reforme kazenskega prava in postopka v 18. stoletju. Primeri iz teorije, zakonodaje in prakse na avstrijskem ozemlju s posebnim pogledom na Slovenijo. Zbornik znanstvenih razprav, 46, 141-160.
- Vilfan, S. (1987):** Die Hexenprozesse in Krain – Zur frage ihrer Häufigkeit. V: Valentinitisch, H. (ed.): Hexen und Zauberer. Die grosse Verfolgung – ein europäisches Phänomen in der Steiermark. Gradec – Dunaj, 291-294.
- Vilfan, S. (1996):** Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana.
- Vodopivec, P. (1977):** Smrtna kazen v tisku na Slovenskem (1848-1878). Kronika, 25, št. 1. Ljubljana, 37-48.
- Vodopivec, P. (1989):** Slovenci in smrtna kazen (1848-1941). Smrtna kazen. Zbornik. Ljubljana, 191-229.
- Vrhovec, I. (1886):** Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih. Kulturhistorične študije zajete iz ljubljanskega mestnega arhiva. Ljubljana.
- Waltritsch, M. (1998):** Prvi goriški kronist Giovanni Maria Marusig in njegovi opisi nasilnih smrti v Gorici v 17. stoletju. V: Granda, S., Šatej, B. (eds.): Množične smrti na Slovenskem. Zbornik referatov. 29. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Ljubljana, 189-200.
- Žontar, J. (1939):** Zgodovina mesta Kranja. Ljubljana.
- Žontar, J. (1952-53):** Kranjski sodni red za deželna sodišča iz leta 1535. Zgodovinski časopis, VI-VII. Ljubljana, 566-587.